

УДК 340.122

І.В. ВОРОНОВА, канд. юрид. наук, ст. наук. співр., НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України

ПРАВОВІ ЗАКОНИ ЯК РЕГУЛЯТИВНА ЦІННІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключові слова: громадянське суспільство, правові закони, неправові закони, позитивне право, природне право

Пріоритетне значення у життєдіяльності громадянського суспільства має перетікання цінностей природного права в зміст прийнятих і чинних правових законів, які здебільшого і визначають головну конструкцію правової основи громадянського суспільства. Це та вирішальна форма взаємозв'язку природного та позитивного права, яка дозволяє переорієнтувати позитивне право з обслуговування суто державно-владних потреб на інтереси більшості членів суспільства і тим самим надати природному праву необхідної практичної значимості.

Проте природно-правова природа чинних законів, сам термін «правові закони», знаходять неоднозначну оцінку в юридичній літературі. Так, А. Берченко пише, що «відрив права від закону як методологічна константа, що намітився в теорії, презюмування «неправових» законів не виправдано ні історично, ні лінгвістично. Крім того, практична реалізація постулату про «правові й неправові закони» небезпечна через можливість руйнування правового поля, істотного зниження рівня правової свідомості населення, правовий нігілізм. Можливість подібної класифікації послаблює творчу роль права, політичний авторитет держави, вносить елементи плутанини в юридичну науку» [1, с.81].

Зі сказаного стає очевидним висновок про те, що А. Берченко дотримується твердої думки про абсолютний паритет між правом і

законом. Він зазначає, що юридична наука вже багато років побудована на тому, що в її понятійному апараті право і закон утворюють тотожність. Автор порушує питання про те, «чи варто створювати наново юридичну термінологію лише для того, щоб довести тезу про диференціацію права і закону?» [1, с.80].

Деякі деформації сучасної правосвідомості все ще пов'язані з тим, що в теорії і на практиці не завжди розрізняють поняття «право» і «закон». Начала права і закону в юридичній дійсності – зовсім не синоніми, оскільки не все те, що є законним, правове [2]. Чинне законодавство містить у собі чимало юридичних приписів, що протистоять ціннісним закладам права. Як правильно зазначав І. Ільїн, законом може встановлюватися «лише одна видимість права» [3, с.20].

Теоретичні позиції А. Берченка та його прихильників зустрічають обґрунтовану критику опонентів. Так, Г. Жилін логічно зауважує, що «одним з поширених аргументів проти використання в теорії і практиці понять «правовий закон» і «неправовий закон» виступає судження про те, що це послаблює регулятивну роль закону, створює перешкоди держави та її інститутів у виконанні правоохоронної функції, формує нігілістичне ставлення до закону і права. Однак погодитися з подібними висновками не можна, і насамперед тому, що при розрізненні права і закону якраз і стає очевидною регулятивна роль не закону як такого, а саме права, яке закон повинен виражати адекватно. Закон, що суперечить праву, не повинен бути джерелом правового регулювання, а використання державою для регулювання суспільних відносин неправових законів перебуває в прямому протиріччі з його правоохоронною функцією» [4, с.8]. Лише закон, що враховує індивідуальні та суспільні інтереси, стає моральним, правовим».

У сучасних умовах дедалі більш переконливою стає теза про те, що держава може бути творцем лише законів, а не права. Це головна передумова відмежування права від законів. Обґрунтованим і зрозумілим, насам-

перед з практичних позицій, стає і положення про те, що лише цінності природного права можуть ініціювати прийняття найбільш досконалих, якісних та ефективних законів, які обслуговують життєво важливі інтереси і потреби членів суспільства. Саме за ступенем наближеності до пріоритетних домагань особи закони умовно прийнято ділити на правові та неправові, тому лінгвістичні тонкощі стосовно цих термінів не слід вважати порушеними.

Певна відчуженість від цінностей природного права, що зберігається в сучасних умовах, багато в чому пояснюється тим, що стереотипи позитивного права глибоко проникали в тканину суспільного життя, стали сприйматися як звичні, неминучі, споконвічно існуючі, незамінні інструменти регулювання суспільних відносин. Важливо мати на увазі те, що мова йде не про заперечення ролі позитивного права (і тим більше про насадження правового нігілізму), а про збагачення системи чинного законодавства тим потенціалом природного права, який відстоює права і свободи людини і громадянина.

В умовах поступу до громадянського суспільства і правової держави ігнорування цінностей природного права не має перспективи, оскільки це гальмує розвиток правової основи життєдіяльності людей, перешкоджає насиченню системи права правовими законами. Лише «вбираючи» цінності природного права за допомогою правових законів, позитивне право знаходить ті сутнісні якості, які узгоджуються з інтересами і потребами особи і суспільства. На такій ціннісній правовій основі посилюється процес формування масової позитивної правосвідомості, що стимулює стійку і активну правомірну поведінку в провідних сферах життєдіяльності людей.

За наявності більш-менш зрілої демократії позитивне право стає сферою, дедалі більш відкритою для проникнення ідей і принципів природного права, сфокусованих у правових законах. Завдяки цьому наміри, що стосуються забезпечення та реалізації прав і свобод особистості переводяться у практичну пло-

щину. Ось чому в позитивному праві необхідно виявляти не лише його негативні аспекти, а й належним чином оцінювати той його потенціал, що здатен співвідноситися з природним правом, сприймати його цінності.

Важливо мати на увазі, що правові закони не протистоять тим законам, які з огляду на свої змістовні моменти не підпадають під розряд правових законів. Завдяки системі правових законів, що поступово зміцнюється, непомітно згортається необхідність (потреба) щодо підготовки та прийняття тих законів, які не відповідають певним вимогам правових законів. Крім того, необхідно об'єктивно зазначити, що не всі закони претендують на те, щоб називатися неодмінно правовими законами. Мова йде про ті закони, які за своєю цільовою спрямованістю безпосередньо не пов'язані з правами та свободами, життєво важливими інтересами і устремліннями особистості, а носять суто технічний характер, відділений від соціально-життєвої матерії.

Головна спрямованість заломлення цінностей і властивостей природного права в потенціал позитивного права полягає у стимулюванні підготовки та прийняття дійсно правових законів – надійної та ефективною бази зміцнення законності та належного правопорядку, забезпечення прав і свобод значної частини членів суспільства. С. Погребняк зазначає, що «при встановленні обмежень прав людини законодавець повинен виходити з необхідності забезпечення справедливості, рівності, свободи і гуманізму, дотримуватися таких стандартів, як пропорційність, правова визначеність і добросовісність» [5, с.75].

Пізнання природи шанобливого ставлення до цінностей права і заснованої на ньому мотивації масової правомірної поведінки лежать в одній площині з усвідомленням сутності й соціальної спрямованості правових законів. Правові закони, що відображають у собі потенціал і цінності природного права, посилюють регулятивну привабливість чинного законодавства, ставлять у практичну площину процес формування поваги до права з боку

значної частини членів суспільства, ведуть до мотивації і вибору саме правомірної поведінки відповідними суб'єктами права.

Проблеми співвідношення права і закону зберігають актуальний характер, оскільки лежать в площині розуміння феномену права, його ціннісних якостей, значною мірою обумовлюють процеси становлення і функціонування громадянського суспільства і правової держави. Виявлення характеру співвідношення права і закону безпосередньо пов'язане з осмисленням розуміння права, виходячи з різноманіття думок, поглядів, теорій, концепцій, що стосуються природи, сутності, соціального призначення цього специфічного суспільного явища.

Природа права як суспільного феномену як і раніше залишається не пізнаною, багато в чому таємничою, якщо не підходити до права спрощено, а саме як до системи (сукупності) цілеспрямовано встановлених державою законів, підзаконних актів, юридичних норм. При такому підході до розуміння права напрошується висновок про те, що держава є одночасно і творцем законів (юридичних норм), і творцем самого права як осередку загальнообов'язкових правил поведінки.

У такому вигляді право втрачає ореол ціннісного явища, оскільки постає як суто позитивне право, тобто право, похідне від правотворчої діяльності держави, залежне від його волі і сутності. Якщо право розглядати як результат правотворчого процесу, що здійснюється компетентними органами держави, то буде резонним ототожнити позитивне право і закон, оскільки вони набувають типових властивостей, природа їх походження зрівнюється, виступаючи обумовленою цілеспрямованою діяльністю держави. Однак тоді доводиться констатувати, що тут не залишається місця для цінностей природного права та їх заломлення в потенціал правових законів – головної бази регулювання відносин громадянського суспільства.

При підході до розуміння права з ціннісних, природно-правових позицій істотно змі-

нюється характер осмислення самого права і його співвідношення із законом. Розуміння права в більш широкому сенсі, ніж просто сукупності законів, підзаконних актів, юридичних норм, дозволяє оцінювати його в першу чергу як механізм, який акумулює ідеї, принципи, вимоги природного права і трансформує їх у практичну площину, зокрема, в потенціал правових законів.

Право у своєму багатому, ціннісному вираженні виступає в ролі того потужного суспільного явища, яке ініціює розвинені форми правосвідомості та правової культури, відбиває набутий суспільством позитивний юридичний досвід, спрямований в першу чергу на реалізацію прав і свобод громадянина і людини. Набуваючи життєво важливих соціальних цінностей, право стає об'єктом шанобливого ставлення значної частини членів суспільства і чинником мотивації правомірної поведінки. З огляду на таку значущу оцінку феномену права не може бути поспішних і категоричних висновків щодо того, чи збігаються право і закон або тотожності між ними не виявляється.

При спробі пошуку відповіді щодо характеру і особливостей співвідношення права і закону необхідно враховувати ту обставину, що у повсякденній юридичній практиці поняття «право» і «закон» сприймаються як тотожні, однозначні, взаємоприйнятні категорії. Таке правове мислення обумовлено сприйняттям права як права позитивного. Виходячи з суто наукових, теоретично вивірених позицій і з орієнтацією на наближення до істини питання про розуміння права не може обмежуватися осмисленням позитивного права і відповідно висновком про збіг категорій «право» і «закон».

В умовах формування і функціонування громадянського суспільства і правової держави, реального забезпечення прав, свобод, життєвих домагань особистості право (у його широкому, ціннісному розумінні), що спрямовує свій потужний потенціал у відповідні об'єкти правового життя суспільства, не обмежується сферами дії позитивного права. Як

суспільний феномен право обумовлює природні, сутнісні, пріоритетні сторони життєдіяльності членів суспільства, що пов'язані з безпекою людей, з гідністю людського існування, з усіма тими складовими суспільного і приватного життя, які підкреслюють дійсне визнання особистості як найвищої цінності.

У світлі такого підходу до розуміння права принципового характеру набуває питання щодо співвідношення права і закону, виявлення дотичних між ними. Для того, щоб виявити особливості співвідношення між правом як ціннісним суспільним явищем і законом як продуктом цілеспрямованої законотворчої діяльності держави, увагу слід акцентувати на змісті, сутності, цільовій спрямованості відповідного конкретного закону. Інакше кажучи, необхідно осмислити природу прийнятого і чинного закону, тобто або виявити в ньому ті суттєві якості, які дозволяють відносити цей закон до розряду правових законів, або констатувати відсутність таких ціннісних якостей у цього закону.

Численні закони, представлені сучасною системою права, за своїм змістом, соціальною спрямованістю, суспільною оцінкою, на жаль, в більшості своїй не підпадають під критерії правових законів. Але це жодним чином не применшує значення наукових підходів до характеристики особливостей правових законів, оскільки в умовах зрілого громадянського суспільства система правових законів буде розширюватися і вдосконалюватися. Як стверджує В. Лапаєва, в юридичному законі згідно з нормативною концепцією праворозуміння відсутні не лише компоненти індивідуальності, але й усуваються засади ідеального [6, с.36–39], тобто подібні закони не можуть виступати в якості законів правових. М. І. Козюбра серед критеріїв правових законів розглядає справедливість, «правову природу речей», відображення волі народу [7, с.85–89]. Але визначальним чинником він справедливо вважає те, що «в концентрованому вигляді і людському вимірі правове начало представлено насамперед у вигляді невідчужуваних прав лю-

дини. Вони становлять невід'ємний компонент права. Їх існування поза правом і без права неможливе, як і право немислиме без прав людини. Це явища однієї сутності» [7, с.92]. Тому на відміну від таких законів у нормах правових законів мають бути присутні певні елементи ідеального, соціально значущого, важливого для кожної особистості. Саме прагнення до ідеалу підвищує ціннісну привабливість правових законів, посилює їх моральний потенціал, вводить їх до розряду правових регуляторів громадських відносин, поєднаних з принципом соціальної справедливості.

Про органічну єдність, неподільність права і закону можна говорити лише за умови достатньої насиченості позитивного права ціннісним потенціалом природного права, звернення законів до життєво важливих інтересів, потреб, прагнень переважної частини членів суспільства. Якщо закони реально забезпечують природні й невідчужувані права і свободи особистості, то можна констатувати наявність і функціонування в суспільстві дійсно правових ціннісних законів, які перегукуються з відповідним ціннісним потенціалом права, об'єктивно виходять за межі позитивного права.

Реальне протистояння між ціннісним потенціалом права і конкретним законом як джерелом позитивного права деформує наявність органічної єдності між цими явищами, підриває основи порядку в системі регульованих суспільних відносин і в першу чергу негативно позначається на соціальному і правовому статусі особи.

На думку С. Алексєєва, при науковому висвітленні зв'язку закону і права необхідно виходити з того, що їх органічна єдність є суперечливою по суті і значимості. Тому в наукових трактуваннях з даної проблеми слід з усією суворістю фіксувати не лише необхідне, історично й соціально позитивне, що характеризує органічну єдність закону і права, а й звертати увагу на те, що відображає існуючі суперечності, властиві співвідношенню закону і права, включаючи негативні сторони [8, с.239].

У суспільстві, що лише набуває параметри цивілізованого громадянського суспільства, і державі, далеко не правовій, здебільшого діють закони, які не можуть бути віднесені до категорії правових, оскільки в них відсутня цільова спрямованість на реальне забезпечення прав і свобод особистості. Найбільшу питому вагу займають в цілому ті закони, які в першу чергу відображають волю й інтереси самої держави, державних органів, посадових осіб і в меншій мірі – волю й інтереси суспільства і особистості.

Правові закони мають пріоритетно ціннісний характер, тому вони за своєю природою не можуть зливатися з потенціалом неправових (складових поки більшість) законів, що функціонують у різних сферах правового життя суспільства. Зазначене означає, що на початковій стадії формування громадянського суспільства цінності природного права знаходять своє відображення лише в мінімальній частині діючих законів, не проникаючи в зміст більшості інших законів.

Держава, яка виступає в ролі єдиного творця і права, і законів, демонструє прояв своєї далеко не демократичної і правової суті й об'єктивно не може бути творцем правових законів. Відверто позитивне право як прояв виключно державної волі не може відкрити «зелену вулицю» для правових законів. Тому між позитивним правом і правовими законами виявити будь-які дотичні не є можливим через практичну відсутність правових законів. На основі такого типу позитивного права (позбавленого цінностей природного права) держава виступає в ролі творця лише неправових законів, що й дає певні підстави деяким правознавцям стверджувати, що «право» і «закон» – тотожні поняття.

Звичним і логічним буде пошук реального співвідношення права і законів (переважно правових) лише в умовах, коли право як регулятор суспільних відносин постає як відносно незалежне від держави і закону або навіть попереднього закону, наприклад, в якості природного права або як права громадського, соціа-

льно історично зумовленого, що народжується в об'єктивних суспільних відносинах [9, с.13].

Таким чином, держава, що орієнтована на видання правових законів, тобто така, що за своєю суттю є правовою, поступово втрачає свою історичну властивість – бути творцем права. За своїм новим функціональним призначенням держава сама обмежується вимогами правових законів (юридичних норм), визнає і захищає цінності права, створює усі необхідні умови для реалізації принципу верховенства права, а також прав і свобод людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берченко А. Я. Еще раз о проблеме права и закона / Берченко А. Я. // Журнал Российского права. - 1999. - № 3-4. – С.75–82.
2. Нерсисянц В. С. Право и закон: Из истории правовых учений / Нерсисянц В. С. – М. : Наука, 1983. – 366 с.
3. Ильин И. А. О сущности правосознания / Ильин И. А. – М. : Русская книга, 1993. – 668 с.
4. Жилин Г. Соотношение права и закона / Жилин Г. // Российская юстиция. – 2000. – № 4. – С. 8–10.
5. Погребняк С. Роль основоположных принципов права в забезпеченні прав людини / Погребняк С. // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 1 (56). – С. 71–77.
6. Лапаева В. В. Российская юриспруденция в поисках нового типа правопонимания / Лапаева В. В. // Наш трудный путь к праву : материалы философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсисянца / сост. В. Г. Графский. – М., 2006. – 416 с.
7. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв / Козюбра М. // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 83–95.
8. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
9. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию

рию / Четвернин В. А. – М. : Изд-во ИГиП | РАН, 1993. – 141 с.

Воронова І. В. Правові закони як регулятивна цінність громадянського суспільства / І. В. Воронова // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 101–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11vibsgc.pdf>

Обґрунтовується теза про прояв ціннісного характеру правових законів саме в умовах становлення й розвитку громадянського суспільства, в якому особистість, її права й свободи визнаються в практичному плані вищою соціальною цінністю. Правові закони адресовані пріоритетним інтересам людини, гідному образу його існування.

Воронова И.В. Правовые законы как регулятивная ценность гражданского общества

Обосновывается тезис о проявлении ценностного характера правовых законов именно в условиях становления и развития гражданского общества, в котором личность, ее права и свободы признаются в практическом плане высшей социальной ценностью. Правовые законы адресованы пріоритетным интересам человека, достойному образу его существования.

Voronova I.V. Legal Laws as Regulatory Worth of a Civil Company

Thesis about the manifestation of the value nature of lawful laws precisely under the conditions of formation and development of civic community, in which the personality, its rights and freedoms acknowledge in the practical plan as the highest social value is based. Lawful laws are addressed to the priority interests of man, to the worthy means of his existence.